

Michal Pullmann: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu

/ Jiří Křest'an /

Je umění napsat rozsahem stručnou knihu, jež by přitom byla myšlenkově mimořádně podnětná. Studii Michala Pullmanna (nar. v r. 1974) z Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze považuji za jeden z nejzávažnějších textů, věnovaných fenoménu komunismu, jeho uplatnění a pádu v Československu. Chronologicky se kniha zaměřuje především na osmdesátá léta minulého století, ale její tázání v mnoha směrech přesahují rámec desetiletí, v němž se prosazoval Gorbáčovův koncept „přestavby“. Pullman především zpochybňuje u nás tolik zakořeněnou (a pro národ lichotivou) binární vizi proti sobě před rokem 1989 stojícího „ režimu“ a „společnosti“, v níž se komunismus objevuje jako projekt naší vlasti vnucený zvenčí. Autor se obrací k hodnotám všedního dne a k měnícím se postojům a očekáváním lidí, kteří žili v dějinné etapě soumraku státního socialismu, a pokouší se analyzovat celý vějíř reakcí na přestavbu. Kriticky k tomu využívá dosud vydanou odbornou literaturu, dobové dokumenty i tisk, v menší míře pak memoárovou literaturu a archivní prameny.

Pozornost věnuje reflexi přestavby mezi intelektuály a kulturními činiteli, ve stranickém aparátu a mezi hospodářským managementem, a rovněž mezi dělníky, povýšenými oficiální ideologií na „vedoucí sílu“ společnosti. Autorova sémantická analýza směřuje k závěru, že autoritativní diskurs (jehož základním principem bylo kolektivní vlastnictví a uznání dominance strany) nemohl ovládnout veškerý prostor komunikace, že zejména v posledním desetiletí tzv. reálného socialismu u nás se myšlenkový svět lidí propojoval s tradičními (například nacionálními) i novými (třeba ekologickými) hodnotami. Právě přestavba podle Pullmanna přinesla „tichou pluralizaci témat, požadavků a postojů“ (s. 21 recenzované práce), která vedla postupně k „dezintegraci normalizačního konsensu“ (s. 92). Víra v „přednosti socialismu“ přitom podle autora zůstala převažující až do roku 1990 (s. 189). Přísliby nového vývoje otevíraly posilující se ideály autonomie a autenticity (srv. s. 198 a 231).

Kniha se průkopnický zabývá „jazykem“ přestavby a přináší zajímavá srovnání vývoje v Sovětském svazu a v naší zemi ve druhé polovině osmdesátých let. Demonstruje plasticky potíže při přejímání Gorbačovových představ u nás. Upozorňuje například, že prvním, kdo se výrazným způsobem chopil pojmu přestavby jako šance ke kýženým změnám, byl předseda federální vlády Lubomír Štrougal (s. 58–65). Celkově vzato ovšem stranická nomenklatura reagovala na nové představy bezradně, ne-li přímým odporem. Autor nezastírá ani problematické stránky Gorbačovových postojů, zejména k Husákovu vedení KSČ. Pozornost věnuje i roli disentu. Domnívá se, že oporou režimu byla fakticky většina společnosti a „dissent představoval spíše alternativní elitu, která v těžkých podmínkách (vězení nebo podřadných zaměstnání) vedla lidskoprávní kritiku režimu, vzdálenou životnímu světu většiny lidí.“ (s. 223). Podíl disentu na zhroucení socialistického režimu považuje v důsledku toho za minimální.

Výklad ústí do závěru o podobnosti normalizačního a polistopadového uspořádání (s. 13), kterou demonstruje autor také na rychlém odklonu lidí „od disidentského pojetí lidských práv i od církevních společenství s jejich mravními imperativy“ (s. 226). Zdá se, že ve společnosti opět dominuje úcta ke konsensu, důraz na formálnost slov, ospravedlňujících širokou škálu postojů, které nepodléhají vyšším mravním principům. Závěry Michala Pullmanna nesou ve své určitosti jistou míru provokativnosti. On sám ostatně své závěry označuje spíše za hypotézy, jež by měly být ověřeny dalšími výzkumy a odbornou diskusí. Právě v Pullmannově odvaze zpochybňovat jednoduchá schémata při hodnocení období před rokem 1989 i po něm vidím základní přínos práce. Není totiž posláním intelektuála být šafářem na dvorku dobových ideologií, ale naopak svými pochybnostmi znepokojovat majitele okamžitých pravd.

Publikace by rozhodně neměla ujít pozornosti historiků soudobých dějin, politologů, filozofů a sociologů, ale i všem ostatním, kteří jsou ochotni a schopni uvažovat o historických kořenech současnosti. Agilní nakladatelství Scriptorium, jemuž náleží uznání za to, že se podnětného textu ujalo, vypravilo knížku s rozsáhlým poznámkovým aparátem a vybavilo ji cizojazyčnými resumé. Upustilo naproti tomu od zařazení seznamu literatury a pramenů i od jmenného rejstříku. To ovšem mnoho nemění na mimořádné hodnotě knihy.

Pullmann, Michal: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. Scriptorium, Praha 2011, 248 s.